
БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Ірина Когут

Резюме. Проанализированы подходы к определению понятий «инвалидность» и «инвалид» учеными, международными организациями и сделаны выводы, что в отечественной практике следует перейти к более гибкой, гуманной терминологии. Выявлены особенности формирования теоретико-методологической основы адаптивной физической культуры в Украине. Охарактеризованы особенности использования базовых положений социально-гуманистической направленности адаптивной физической культуры в контексте развития современного общества.

Ключевые слова: адаптивная физическая культура, инвалидность, инвалид, человек с особыми потребностями.

Summary. We analyzed approaches to define the terms «disability» and «disabled» used by scientists and international organizations, in various dictionaries and the legislation of various countries. According to scientists' view we should move to a more flexible, humane terminology in domestic practice. The major features of formation of theoretical and methodological foundations for adaptive physical education in Ukraine are defined. The features of using the basic provisions of social and humanistic orientation of adaptive physical culture in the context of modern society are characterized.

Keywords: adaptive physical education, disability, disabled, person with special needs.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в українському суспільстві, вимагають відповідного реформування й удосконалення системи освіти, зокрема, оновлення її теоретико-методологічного підґрунтя — термінології.

Термінологія має велике наукове, навчальне та практичне значення. Вона відображає розвиток науки, рівень узагальнення практики і розкриває специфіку кожної професії або галузі наукових знань. У зв'язку з появою та активним розвитком нової галузі — адаптивної фізичної культури, виникла необхідність розробки її змістового наповнення, та, перш за все, формування понятійного апарату.

Загальнотеоретичні аспекти роботи з особами, які мають вади фізичного, сенсорного та розумового розвитку, досліджувалися вітчизняними та закордонними фахівцями (педагоги, соціологи, медики, психологи, економісти та ін.). Вони знайшли своє відображення у законодавчих актах міжнародних організацій та законодавствах різних країн [1–19]. Проте недостатньо вивченими залишаються питання формування теоретико-методологічного підґрунтя соціально-гуманістичної спрямованості адаптивної фізичної культури, що й обумовлює актуальність проведення досліджень.

Роботу виконано згідно зі Зведеним планом НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 р. Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за темою 1.4 «Теоретико-методичні засади розвитку спорту інвалідів» (номер держреєстрації 0111U001717).

Мета дослідження — обґрунтування базових положень соціально-гуманістичної спрямованості адаптивної фізичної культури та визначення особливостей їх використання в контексті розвитку сучасного суспільства.

Методи дослідження: аналіз, синтез і узагальнення науково-методичної літератури, нормативно-правових документів та матеріалів мережі Інтернет, порівняння; спостереження.

Результати дослідження та їх обговорення. Визначення понять, пов'язаних з інвалідністю, є однією з найважливіших проблем методології соціальної роботи з особами, які мають вади фізичного, сенсорного чи розумового розвитку.

Формуванням понятійного апарату в дослідженнях, що присвячені проблемам осіб із особливими потребами, займалися науковці різних галузей (В. С. Андреев, Ю. А. Бріскін, С. П. Євсеев, С. В. Пасічніченко, І. М. Сирота та ін.). Широкий діапазон термінів, що аналізувалися, обумовлений необхідністю їх використання у дослідженнях конкретної галузі (медицина, економіка, право, соціологія, педагогіка тощо). Проте поряд з такими поняттями загального вжитку, як «інвалід», «інвалідність», «соціальна інтеграція», «соціальна адаптація» тощо, існують ті, що є характерними для використання лише у певній сфері. Наші дослідження спрямовані на характеристику загальноживаних термінів та тих, що використовуються у сфері адаптивної фізичної культури.

Постійно проводяться дискусії щодо доречності вживання термінів стосовно осіб із особливими

Таблиця 1 — Визначення сутності термінів «інвалідність» та «інвалід» міжнародними організаціями

Організація та документ	Сутність термінів
ООН	Інвалідність — обмеженість конкретного індивідуума, що перешкоджає або не дає можливості виконувати роль, яка вважається для нього нормальною залежно від вікових, статевих, соціальних та культурних чинників [7]
ВООЗ	Інвалідність — це складне явище, а заходи втручання з подолання шкоди, зумовленої інвалідністю, мають комплексний та системний характер та варіюються залежно від конкретних умов [3]
Концепція ВООЗ	Інвалідність — це не сама хвороба чи травма, а їх наслідки — порушення тієї чи іншої психологічної, фізіологічної або анатомічної структури чи функції, що призводить до обмеження життєдіяльності та соціальної неповноцінності [3]
Декларація про права інвалідів	Інвалід — це будь-яка особа, яка не може самостійно (повністю чи частково) забезпечити потреби нормального особистого і /або соціального життя через вади (вроджені або набуті), фізичні або розумові здібності [4]
Конвенція про права інвалідів	Інваліди — це особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, яким наявність різних бар'єрів може завадити їх ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими [7]
Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів	Інвалідність включає в себе різні функціональні обмеження, що виникають внаслідок фізичних, розумових або сенсорних дефектів, стану здоров'я або психічних захворювань (за своїм характером може бути постійною або тимчасовою) [14]

потребами. Протягом останніх десятиліть міжнародними організаціями (Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародне товариство із відновлення працездатності тощо) спільно з асоціаціями інвалідів відбувається упорядкування міжнародної термінології та виключення з повсякденного вжитку дискримінуючих термінів, таких, як «каліки», «неповноцінні», «дефективні» і т. п. Проте й досі немає єдиної позиції щодо визначення понять «інвалідність» та «інвалід» (табл. 1).

Так, міжнародні організації розглядають «інвалідність» як еволюціонуюче поняття, що є складовою людського існування, включає в себе різні функціональні обмеження, які заважають людям брати активну участь у житті суспільства нарівні з іншими. Поряд із терміном «інвалідність» міжнародними організаціями використовується «непрацездатність», що означає втрату чи обмеження таких можливостей нарівні з іншими. Цей термін застосовується з метою підкреслити недоліки оточення і багатьох аспектів діяльності суспільства,

зокрема, у галузі інформації, зв'язку та освіти, які обмежують можливості інвалідів [3, 4, 7, 14].

Визначення термінів «інвалід» та «інвалідність» як порушень функцій організму, що є перешкодою виконання професійної діяльності, наведено у різних словниках (табл. 2).

Науковці також по-різному характеризують поняття «інвалідність» та «інвалід» (табл. 3), проте більшість з них висловлюються за невикористання терміна «інвалід» та заміну його на дефініції «особи з особливими потребами», «неповносправні» тощо. Зокрема Ю. А. Бріскін пропонує в контексті спортивної діяльності використовувати структурно обумовлені терміни «паралімпійці», «дефлімпійці», «спеціолімпійці», тобто спортсмени з особливими потребами, які належать до паралімпійського й дефлімпійського рухів та руху Спеціальних Олімпіад [2, 6].

Зарубіжне законодавство приводить ряд різних тлумачень до понять «інвалідність» та «інвалід» (табл. 4). Проте в законодавчих актах США відсутнє визначення поняття «інвалідність», натомість Законом «Про соціальне забезпечення»

Таблиця 2 — Тлумачення сутності термінів «інвалідність» та «інвалід» у словниках

Джерело	Сутність термінів
Енциклопедичний словник медичних термінів	Інвалідність — це стійка, тривала або постійна втрата працездатності чи значне обмеження її, спричинене хронічним захворюванням, травмою або патологічним станом [17]
Словник іншомовних слів	Інвалідність (з лат. <i>invalidus</i> — безсилий, слабкий) означає нездатність людини працювати (в повному обсязі чи взагалі) за своєю професією внаслідок захворювання або вродженого дефекту розвитку [13]
Словник російської мови С. І. Ожегова	Інвалід — людина, яка втратила працездатність внаслідок каліцтва, хвороби [12]
Юридичний словник	Інвалідність — засвідчений медичним органом стан здоров'я, за якого громадянин внаслідок хронічного захворювання чи анатомічних дефектів, які спричиняють стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму, змушений припинити професійну діяльність чи може працювати в разі значних змін звичайних умов праці [19]

Таблиця 3 — Визначення сутності термінів «інвалідність» та «інвалід» науковцями

Науковець	Сутність термінів
В. С. Андреев	Інвалідність — це засвідчений медичним органом стан, при якому особа внаслідок хронічного захворювання або анатомічних дефектів, що спричиняють стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму, вимушена припинити професійну діяльність на тривалий термін або може працювати при значній зміні звичайних умов праці [1]
Ю. А. Бріскін	Інвалід — особа зі стійкими порушеннями функцій організму, котрі є наслідком захворювання, травми або вроджених вад, засвідчених у встановленому порядку органами охорони здоров'я, що призводить до обмеження його життєдіяльності й потребує соціального захисту та допомоги. Інвалідність — стійке порушення (зниження або втрата) загальної або професійної працездатності внаслідок захворювання або травми [2]
В. А. Красномо- вець	Людина з інвалідністю — це особа з уродженими чи набутими стійкими розладами функцій організму, яка потребує допомоги для здійснення повноцінної життєдіяльності, розвитку та інтеграції в суспільство [8]
І. М. Сирота	Інвалідність — це розлади функцій організму під впливом хвороби чи внаслідок анатомічного дефекту, що тягнуть за собою соціальні наслідки - припинення професійної роботи в звичайних умовах чи її зміну, призначення різних видів соціальної допомоги, встановлення різних пільг тощо [11]

1967 р. його змінено на дефініцію «непрацездатність» [16].

В Україні поняття «інвалід» та «інвалідність» законодавчо визначено у законах «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». Продовженням упровадження українським керівництвом законодавчих ініціатив, що спрямовані на покращення умов адаптації та інтеграції осіб із особливими потребами (зокрема закон «Про підготовку та участь спортсменів України в Паралімпійських і Дефлімпійських іграх, Всесвітніх Універсіадах, чемпіонатах світу та Європи», 2009; «Ратифікація Конвенції про права інвалідів», 2009; «Заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями», 2011 тощо), став прийнятий Верховною Радою України урядовий законопроект, який передбачає внесення змін до українського законодавства щодо прав осіб з особливими потребами. У законі № 8315 від 31 березня 2011 р., що ініційований Кабінетом Міністрів України, пропонується доповнити до закону України «Про основи соціальної за-

хищеності інвалідів в Україні» новими визначеннями: «дискримінація» за ознакою інвалідності, «універсальний дизайн», «розумне пристосування», крім того, передбачити, що держава сприяє розвитку мови жестів; розширити та конкретизувати об'єкти, до яких повинен бути забезпечений безперешкодний доступ інвалідів; передбачити відповідальність фізичних та юридичних осіб за порушення вимог законодавства у сфері соціального захисту інвалідів; визначити функції лікувально-консультативних комісій лікувально-профілактичних закладів та визначити у новій редакції поняття «інвалідність» та «інвалід», виходячи із соціальної, а не медичної моделі інвалідності.

Так, згідно зі статтею 2 законопроекту, інвалідом «є особа зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, зумовленими захворюванням, наслідком травм або уродженими вадами, що заважають її ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими громадянами», а інвалідність — міра втрати здоров'я у зв'язку зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними пору-

Таблиця 4 — Тлумачення термінів «інвалідність» та «інвалід» у законодавчих актах різних країн

Джерело	Характеристика термінів
Закон «Про страхування з причин інвалідності» (Швейцарія)	Інвалідність — зниження працездатності в отриманні заробітку, що стало результатом погіршення фізичного чи психічного здоров'я внаслідок трудового каліцтва, загального захворювання або нещасного випадку [16]
Соціальний кодекс (Німеччина)	Інвалідність — зниження працездатності й неможливість особи виконувати свою роботу та отримувати заробіток, який вона мала до такого зниження [16]
Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»	Інвалідність — міра втрати здоров'я у зв'язку зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, що заважають особі брати ефективну участь у житті суспільства нарівні з іншими громадянами
Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні»	Інвалід — це особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, спричиняє в особі потребу в соціальній допомозі й посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав. Інвалідність — це втрата здоров'я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб та в межах, що вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів [5]

шеннями, що заважають особі брати ефективну участь у житті суспільства нарівні з іншими громадянами. На думку авторів законопроекту, прийняття акту дозволить удосконалити національне законодавство відповідно до міжнародних стандартів, що покращить життєдіяльність інвалідів [18].

Аналіз термінології, яку застосовують в адаптивній фізичній культурі, свідчить про відсутність єдиного підходу науковців до визначення його основних складових. Власне термін «адаптивна фізична культура» не має єдиного трактування у працях різних фахівців [2, 6, 9, 15 та ін.].

В Україні адаптивна фізична культура є новою активно розвиваючою інтегративною галуззю освіти, науки, культури, а також медико-біологічних, педагогічних і соціально-психологічних навчальних та наукових дисциплін. Основою для формування відносин з особами, які мають вади розвитку, є їх визнання як рівноправних членів суспільства в процесі занять адаптивною фізичною культурою, а також обов'язків держави щодо створення особливих умов для їх виховання, розвитку та творчої самореалізації з урахуванням матеріальних можливостей, вікових особливостей, стану здоров'я, рухливих вмінь, навичок тощо [2, 6].

Наприклад, С. П. Євсєєв, Т. П. Бегідова та інші розглядають адаптивну фізичну культуру як вид фізичної культури осіб із відхиленнями у стані здоров'я і суспільства; це діяльність та її соціально й індивідуально значущі результати зі створення всебічної готовності людини з відхиленнями у стані здоров'я до життя; оптимізації її стану і розвитку в процесі комплексної реабілітації та соціальної інтеграції; це специфічний процес і результат людської діяльності, а також засоби і способи вдосконалення і гармонізації за допомогою фізичних вправ, природно-середовищних і гігієнічних факторів усіх сторін і властивостей індивіда з відхиленнями у стані здоров'я (фізичних, інтелектуальних, емоційно-вольових, естетичних, етичних тощо) [15 та ін.].

Зокрема Ю. Ф. Курамшин подає визначення терміна «адаптивна фізична культура» як комплекс заходів спортивно-оздоровчого характеру, спрямованих на реабілітацію і адаптацію до нормального соціального середовища людей з обмеженими можливостями, подолання психологічних бар'єрів, що перешкоджають відчуттю повноцінного життя, а також усвідомлення необхідності свого особистого внеску в соціальний розвиток суспільства [9].

Слово «адаптивна» у складі номінації терміна підкреслює призначення засобів фізичної культури для осіб із відхиленнями у стані здоров'я. Це передбачає, що фізична культура у всіх її про-

явах повинна стимулювати позитивні морфофункціональні зрушення в організмі, формуючи тим самим необхідні рухові координації, фізичні якості та здібності, спрямовані на життєзабезпечення, розвиток і вдосконалення організму.

Теорія адаптивної фізичної культури як наука досліджує зміст, структуру, функції адаптивної фізичної культури, її мету, принципи, завдання та засоби, особливості діяльності фахівців, які займаються у цій сфері; розробляє понятійний апарат, а також вивчає цілі, завдання, методи, зміст різних компонентів (видів) адаптивної фізичної культури, обґрунтовує і перевіряє на практиці її нові види і форми, спрямовані на задоволення різноманітних потреб осіб з відхиленнями у стані здоров'я [9].

Саме в адаптивній фізичній культурі виявляється недоцільність орієнтації діяльності спеціалістів тільки або переважно на фізичні (тілесні) компоненти особистості людини з відхиленнями у стані здоров'я. На перше місце виступають проблеми залучення всіх можливих засобів і методів адаптивної фізичної культури для корекції наявних порушень осіб з особливими потребами, формування необхідних компенсацій, профілактики супутніх захворювань і вторинних порушень, обумовлених основним відхиленням, а головне — комплексна реабілітація та інтеграція в суспільство.

Висновки. З переважної більшості наведених визначень «інвалід» та «інвалідність» слідує, що причиною цього стану є порушення здоров'я та, як наслідок, необхідність допомоги людям даної категорії. Однак вживання терміна «інвалід» у суспільній свідомості має негативний відтінок, тобто дискримінує права осіб із вадами розвитку, і не заохочується до широкого використання. На думку науковців, у вітчизняній практиці варто перейти до більш гнучкої, гуманної термінології. Проте сьогодні термін «інвалід» в Україні — це офіційний канцеляризм, що вживається в документах.

Отже, багато науковців вказують на необхідність відмови у використанні терміна «інвалід» та його заміні на такі, що підкреслюватимуть не лише стан здоров'я означеної категорії населення, а наголошуватимуть на необхідності їх розвитку та відчуття повноцінності, наприклад, особи з особливими потребами. Саме таке визначення буде відповідати задекларованим державою тенденціям соціально-економічної політики з орієнтацією на пріоритетність людського розвитку і обов'язково всіх членів суспільства та приведе як до розуміння значущості осіб із особливими потребами, так і необхідності дотримання суспільно визнаних культурних норм і цінностей у відношенні до них.

Сьогодні розвиток сучасного суспільства не можливий без зміни стереотипів сприйняття людей з особливими потребами як меншовартісних, людей нижчого гатунку, суспільний тягар. Головною проблемою, яка потребує вирішення, є подолання соціальної ізоляції осіб із фізичними, сенсорними та розумовими вадами розвитку. Одним

із ефективних шляхів вирішення зазначеної проблеми є адаптивна фізична культура. Саме тренувальні заняття та змагання здатні не тільки підвищити рівень соціальної інтеграції осіб з особливими потребами, а й позитивно вплинути на соціально-культурний і моральний розвиток суспільства в цілому.

Література

1. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР: учебник / В. С. Андреев — М.: Юрид. лит., 1987. — 352 с.
2. Брискин Ю. А. Адаптивный спорт / Ю. А. Брискин, С. П. Евсеев, А. В. Передерий. — М.: Сов. спорт, 2010. — 316 с.
3. *Всемирный доклад ВООЗ об инвалидности* [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://int/disabilities/world_report/2011/ru/.
4. Декларация о правах инвалидов от 9 декабря 1975 года [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. *Історичні, організаційні та соціальні аспекти розвитку спорту інвалідів: навч. посіб. для студ. ВНЗ фіз. виховання і спорту* / [С. Ф. Матвеев, Ю. А. Бріскін, І. О. Когут та ін.]. — К.: Асконіт, 2011. — 250 с.
7. Конвенція про права інвалідів. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_g71.
8. Красномовец В. А. Инвалидность: відображення соціального явища у теоретичних поняттях в контексті людського розвитку [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vru/Ekon/2009.
9. Курамшин Ю. Ф. Теория и методика физической культуры: учебник / Ю. Ф. Курамшин. — 4-е изд., стереотип. — М.: Сов. спорт, 2010. — 224 с.
10. Пасічніченко С. В. Правовий зміст понять «інвалід» та «інвалідність» / С. В. Пасічніченко // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 11. — С. 138—140.
11. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні: курс лекцій / І. М. Сирота — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 288 с.
12. Словарь русского языка Ожегова С. И. / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. — 18-е изд. стереотип. — М.: Рус. язык, 1986. — 620 с.
13. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мальника. — К., 1975. — 370 с.
14. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disabled.shtml
15. Теория и организация адаптивной физической культуры: в 2 т. / под общ. ред. С. П. Евсеева. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Сов. спорт, 2005. — Т. 1. — 296 с.
16. Трудовое и социальное право зарубежных стран: основные институты (сравнительно-правовое исследование) / под ред. Э. Б. Френкеля. — М., 2002. — 688 с.
17. Энциклопедический словарь медицинских терминов: в 3 томах / под ред. Б. В. Петровского. — М., 1982. — Т. 1. — 464 с.
18. Українське законодавство щодо прав інвалідів [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://rbc.ua/ukr/newsline/show/vg-prinyala-zakon>.
19. Юридичний словник-довідник / за ред. Д. С. Шемшученка. — К.: Феміна, 1996. — 694 с.

References

1. Andreev V. S. The right to social security in the USSR: textbook / V.S. Andreev. — Moscow: Legal Lit., 1987. — 352 p.
2. Briskin Y. A. Adaptive sports / Y. A. Briskin, S. P. Evseev, A.V. Perederii. — Moscow: Soviet Sport, 2010. — 316 p.
3. *World report on disability of WHO* [Electronic resource] // Access mode: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/ru/.
4. *Declaration on the rights of people with disabilities, December 9, 1975* [Electronic resource] // Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. *Law of Ukraine «About rehabilitation of disabled peoples in Ukraine»* [Electronic resource] // Access mode: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. *Historical, organizational and social aspects of sports for the disabled: study guide for students of higher educational establishments in physical education and sport* / [S.F. Matveev, Yu.A. Briskin, I.O. Kogut et al.]. — Kyiv: Askonit, 2011. — 250 p.
7. *Convention on the rights of persons with disabilities*. UN General Assembly Resolution number 61/106, adopted at the sixty-first session of the UN [Electronic resource] // Access mode: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_g71.
8. *Krasnomovec V. A. Disability: social phenomenon reflected in the theoretical concepts in context of human development* / V. A. Krasnomovec [Electronic resource] // Access mode: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vpu/Ekon/2009.
9. *Kuramshin Yu. F. Theory and methods of physical education: textbook* — 4th ed., stereotype / J. F. Kuramshin. — Moscow: Soviet Sport, 2010. — 224 p.
10. *Pasichnichenko S. V. The legal meaning of “disabled person” and “disability”* / S. V. Pasichnichenko // *Pidpriemnyctvo, gospodarstvo i pravo*. — 2005. — N 11. — P. 138—140.
11. *Syrota I. M. The right to pension in Ukraine: Lectures course* / I. M. Syrota. — Kyiv: Yurinkom Inter, 1998. — 288 p.
12. *Dictionary of the russian language by Ozhegov S.I.* / ed. by corr.-member of Academy of Sciences of the USSR N.Yu. Shvedova, 18th ed. stereotype. — Moscow: Russian language, 1986. — 620 p.
13. *Dictionary of foreign words* / ed. by O. S. Malnyk. — Kyiv, 1975. — 370 p.
14. *Standard rules on the equalization of opportunities for disabled persons* [Electronic resource] // Access mode: http://un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disabled.shtml.
15. *Theory and organization of adaptive physical education: textbook: in 2 vol.* / ed. by S.P. Evseev. — 2nd ed., rev. and improved. — Vol. 1. — Moscow: Soviet Sport, 2005. — 296 p.
16. *Labor and social law of foreign countries: the main institutions (comparative law study)* / ed. by E. B Frenkel. — Moscow, 2002. — 688 p.
17. *Encyclopedic dictionary of medical terms: in 3 vol.* / ed. by B.V. Petrovskii. — Moscow, 1982. — Vol.1. — 464 p.
18. *Ukrainian legislation on the rights of peoples with disabilities* [Electronic resource] // Access mode: <http://rbc.ua/ukr/newsline/show/vr-prinyala-zakon>.
19. *Legal dictionary* / ed. by D.S. Shemshuchenko. — Kyiv: Femina, 1996. — 694 p.